

TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍK K PŘEDMĚTU HOSPODÁŘSKÉ DĚJINY (5HD200)

Slovník vznikl v rámci projektu IRS Inovace didaktických pomůcek k předmětu Hospodářské dějiny 5HD200 č.14/2015, jehož řešitelský tým tvoří členové Katedry hospodářských dějin NF VŠE v Praze.

Je třeba upozornit, že pojmy nejsou vysvětlené vyčerpávajícím způsobem. Jejich výběr a definice odpovídají obsahu a pojetí přednášek úvodního kurzu z hospodářských dějin 5HD200 Hospodářské dějiny. Terminologický slovník je určen především pro studijní a výukové účely výše uvedeného předmětu, nikoli jako univerzální výkladový slovník. Neprošel jazykovou ani redakční úpravou.

ČÁST Ing. Kláry Fabiankové, Ph.D.

7. PŘEDNÁŠKA

Dekret o vládě, Dekret o míru a Dekret o půdě

–(11/1917); přijaty v Petrohradě; vypracovány V. I. Leninem; d. o vládě vznikla Rada lidových komisařů, do jejíhož čela se postavil V. I. Lenin a která se stala vrcholným orgánem v bolševickém Rusku; d. o míru vytyčil zásady sovětské (bolševické) zahraniční politiky; vyzýval k uzavření míru v probíhající první světové válce za každou cenu bez anexí a válečných náhrad; v 1918 uzavřen Brestlitevský mír s Německem s nevýhodnými podmínkami pro Rusko; d. o půdě zakotvoval pozemkovou reformu; odebral (konfiskoval) půdu šlechtě, církvi, carské rodině a statkářům a prostřednictvím rolnických výborů bezplatně rozdělil půdu mezi rolníky a bezzemky; dále rolníci nemuseli platit nájem za půdu předchozí dluhy; rovněž znárodňoval nerostné bohatství.; ve snaze zajistit politickou podporu bolševické strany na sovětském venkově nebylo možné provést úplnou přeměnu soukromého hospodaření v družstevní nebo státní; přesto se v malé míře zakládaly i sovchozy a kolchozy; dekrety vedly k upevnění bolševické moci v Rusku.

GOELRO (Gossudarstvennaja komissija pro elektrifikacii Rossii)

– (1920); Státní komise pro elektrifikaci Ruska; vypracovala patnáctiletý plán na výstavbu 30 ti vodních elektráren; Leninův plán byl stavěn na předpokladu, že bez masivní elektrifikace nedojde k rychlé industrializaci; splněn byl již v 1931, kdy se výroba elektrické energie zvýšila asi čtyřikrát oproti 1913.

GOSPLAN

– (1921– 1991); zkratka pro Státní plánovací úřad, který byl centrálním orgánem pro plánování produkce v Sovětském svazu.

GULAG (Gosudarstvennoje upravlenije lagerjami)

– ruský název pro hlavní zprávu nápravných pracovních táborů pod kontrolou NKVD; u vzniku stáli V. I. Lenin a F. E. Dzeržinskij; pracovní tábory byly zřízeny roku 1918 pro odpůrce sovětské moci, ale i pro pachatele kriminálních činů a mentálně postižené obyvatele; od přelomu 30. let 20. století byly internovány zejména oběti politických čistek a zemědělci odmítající kolektivizaci; trvaly v určité formě až do rozpadu SSSR; plnily dvojí funkci, jednak dodávaly bezplatnou pracovní sílu na velké stavby, do dolů nejen v rámci Stalinovy industrializace, ale izolovaly i odpůrce socialismu a další nepřátele

režimu; dlouhodobě nerentabilní systém; během existence SSSR vzniklo nejméně 476 táborových komplexů (např. na ostrovech Solovky v Bílém moři); podle dostupných údajů dosahoval počet internovaných osob např. 11,5 mil. (1938), 13,5 mil. (1941), 4 mil. (1985), 850 000 (1989), z toho cca 20 000 osob ročně umíralo; na přelomu 80. a 90. let 20. století postupně rušeny.

Industrializace

– dlouhodobý proces zvyšování podílu průmyslové produkce v hospodářství na úkor agrárního sektoru; nejrozsáhlejší byla industrializace v SSSR v 1928–1937 za vlády J. V. Stalina; probíhala především v rámci prvního pětiletého plánu, kde byl roční objem průmyslové produkce stanoven na 20 %; cílem byl rychlý rozvoj těžkého průmyslu s pomocí prostředků z lehkého průmyslu a zemědělství (devizy z exportu zemědělské produkce); byly vytvořeny průmyslové velkopodniky a projekty (př. Magnitogorsk) i za pomoci zahraničního kapitálu a pracovní síly; na industrializaci se podíleli i vězni z pracovních táborů; vznikla nová technicky vzdělaná vrstva v sovětské společnosti (nový průmyslový management), která režim dobrovolně akceptovala; v SSSR se podařilo vybudovat železářský, traktorový, automobilový i letecký průmysl; dle sovětských statistik vzrostla výroba elektřiny i národní důchod, ale za cenu represí a několika milionů lidských obětí nejen v důsledku násilné kolektivizace.

Josif Stalin (vl. jm. Josif Vissarionovič Džugašvili)

– (1878/9–1953); narozen v Gori u Tbilisi; sovětský státník; totalitní vůdce; v 1922–1953 generální tajemník komunistické strany; v 1913 přijal jméno Stalin (muž z ocele); v 1902–1912 několikrát zatčen za trestnou činnost; v 1913–1917 pobýval ve vyhnanství na Sibiři; snažil se o územní obnovu Ruska ve hranicích bývalého carského impéria a rozšíření komunismu do celého světa; v 1928 vyhlásil pětiletý plán industrializace a kolektivizace zemědělského sektoru, včetně represivních opatření; po vítězné druhé světové válce se podílel na rozdělení Evropy a ovládnutí států východní a jihovýchodní Evropy; kult jeho osobnosti byl na XX. Sjezdu KSSS v 1956 odsouzen a začal proces tzv. destalinizace v rámci východního bloku.

Kolektivizace

– proces přeměny soukromého zemědělství v individuálním vlastnictví na vlastnictví kolektivní, většinou pod nátlakem sdružování do družstev (nejčastěji v podobě kolchozu – půda byla vlastněna kolchozem, kolchozníci pracovali zdarma, mohli vlastnit soukromý kus půdy či sovchozu – státní statek, půda byla vlastněna státem, pracující byli placeni, nevlastnili pozemky); nejrozsáhlejší byla kolektivizace v SSSR na přelomu 20. a 30. let 20. století za vlády J. V. Stalina ve snaze zvýšit produkci obilí určenou pro export a získání devizových prostředků pro investice do průmyslu; v rámci Stalinovy kolektivizace byly zemědělské produkty (vč. obilí na setbu) rolníkům násilně odebírány a rolníci byli trestáni za sabotáž vysídlením do sibiřské oblasti; následkem bylo zničení venkovské společnosti, rozbití jejích sociálních vazeb, hladomor, devastace krajiny; odhadovaný počet obětí kolektivizačních represí a hladomoru se pohybuje mezi 3–27 milióny lidí; po druhé světové válce byla kolektivizace prováděna v satelitních zemích SSSR; ve východní Evropě nebyla povinná v Jugoslávii; od programu kolektivizace se ustoupilo v Polsku a v Maďarsku.

Kulak

– původně vesnický lichvář; později venkovský boháč a obchodník, zástupce střední třídy; asi 15 % rolníků; bohatý rolník dostatkem majetku a peněz pro zaměstnávání námezdní pracovní síly; typický

pro ruský venkov po Stolypinových zemědělských reformách, jejichž smyslem byla ekonomická diferenciací rolníků, tedy vytvoření vrstvy efektivních producentů a ukončení zastaralého agrárního systému založeného na občinách; v období Leninovy Nové ekonomické politiky a Stalinovy politiky kolektivizace se definice měnila a zobecňovala; takže kulakem bylo možno označit kohokoli; existovalo i označení "ideologický kulak", pro něž člověk ani nemusel být rolníkem; byli vystaveni represím a deportacím do pracovních táborů nebo vyhnanství; jejich hospodářství bylo kolektivizováno.

Leninismus

–soubor filozofických, ekonomických a politických tezí Vladimíra I. Lenina; revidovaný marxismus aplikovaný na sovětskou realitu a přetvořený v oficiální státní a stranickou ideologii SSSR, KSSS a dalších tzv. socialistických zemí a komunistických stran; obsažený mimo jiné v pamfletu „Co dělat?"; dle této ideologie lze úspěšně provést proletářskou revoluci za určitých podmínek i v průmyslově zaostalé zemi; cílem byla světovláda; základním stavebním kamenem byla představa o "světové revoluci", když se k bolševickému Rusku připojí proletáři po celém světě; Lenin chtěl dokázat, že revoluce povede k přímé (nereprezentativní) vládě dělníků a rolníků, načež stát se svým donucovacím aparátem zanikne a vznikne beztřídní společnost; kladl důraz na vybudování silné stranické organizace a diktaturu proletariátu prostřednictvím jeho zvolených zástupců; bojoval proti moci církve a nacionalismu; význam přisuzoval rozvoji těžkého průmyslu; Leninova teorie přímé vlády se v praxi změnila v totalitní vládu jedné politické strany nad celou sovětskou společností.

Nová ekonomická politika (Novaja ekonomičeskaja politika, NEP)

– (1921– 1928); bolševický přechodný program obnovy hospodářství zničeného občanskou válkou v bolševickém Rusku a Sovětském svazu; kombinace státem řízeného hospodářství a malého podnikání; částečný odklon od zásad socialistického hospodářství; povoleno soukromé vlastnictví firem a pronájem půdy i vybraných průmyslových podniků; část jich byla odstátněna, vnitřní obchod relativně volný; obnovení zahraničního obchodu a otevření se zahraničním investicím; místo povinných odvodů produkce zavedena naturální (později peněžní) daň, zaveden zlatý rubl; vznikla nová rychle bohatnoucí společenská vrstva tzv. nepmanů (živnostníci) – podnikatelů těžících z nových podmínek, často také obviňovaných z hospodářských neúspěchů konceptu; těžký průmysl a bankovníctví zůstalo pod kontrolou státu; rolníci namísto dodávek státem předepsaných kvót za pevně stanovené ceny na trh dávali přednost výhodnějšímu prodeji zemědělských plodin nepmanům na volném trhu; opatření přinesla částečné zotavení a stabilizaci v zemědělství a průmyslu; nedokázala ale zajistit modernizaci a industrializaci; obilí se muselo dovážet ze zahraničí; proto nahrazena Stalinovou násilnou centralizací, kolektivizací a mohutnou industrializací.

Stalinismus

–byrokraticko-stranický systém uplatňovaný za vlády J. V. Stalina; logické pokračování leninismu; režim založený na jediné vládoucí straně, ústředním řízení ekonomiky zcela kontrolované státem, s jednotnou kulturní a intelektuální linií autoritativně vydanou a vyžadovanou, ale podřizující ve skutečnosti stát jediné osobě- Stalinovi; Ideologie a praxe stalinismu byla s různými obdobími aplikována po celou dobu existence tzv. komunistického systému v zemích ovládaných komunistickými stranami; systém definovaný diktaturou kultu osobnosti, v čele s komunistickou stranou zakotvenou v ústavě, podezřívavostí, uměle vyvolávanými krizemi, osobní tyraní, denunciací a cenzurou, gigantismem systematickou propagandou, absencí soukromého sektoru, justice i

politické konkurence; dále charakteristický odmítáním zodpovědnosti, centrálním plánováním, industrializací, kolektivizací, pracovními tábory a moskevskými politickými procesy; z ideologického hlediska nebyl rasový antisemitismus klíčový, ale likvidace církví, národnostních menšin nebo kulaků ano; odhaduje se, že za Stalinovy vlády přišlo v SSSR o život nejméně 40 milionů lidí.

Sovětský model řízení ekonomiky

– hospodářství řízeno většinou pětiletými národohospodářskými plány uplatňované také za J. V. Stalina; určujícími byly kvantitativní ukazatele zemědělské a průmyslové výroby; ceny zboží a služeb byly centrálně stanoveny; pracovní síla rozmisťována úředně; postupně převzatý i dalšími státy především východního bloku.

Válečný komunismus

– (1918–1921); označení pro hospodářskou politiku bolševiků (komunistů) v Rusku v době občanské války s cílem zajistit zásobování dělníků ve městech a armády; vyznačoval se implementací komunistické koncepce hospodářství – centralizací státní moci, zestátněním průmyslu, bankovníctví a zahraničních půjček, odmítavým postojem k funkcím peněz, výrazným omezením soukromého trhu a obchodu, zavedena pracovní povinnost a přidělový systém, zemědělské přebytky pod nátlakem odevzdávány státu a armádě, zavedeny fixní ceny a mzdy, docházelo k naturalizaci hospodářství v důsledku vysoké inflace; na ochranu dělníků byly zavedeny spotřební knížky a výplata mezd v naturáliích; výsledkem černý trh, korupce a rolnická povstání; ruská ekonomika se v roce 1921 zhroutila.

Velký obrat (revoluce shora, druhá revoluce)

– skutečně po převzetí moci J. V. Stalinem v 1928; znamenal odklon od zásad Nové ekonomické politiky (viz Nová ekonomická politika); v rámci pětiletého plánu došlo k industrializaci a socializaci hospodářství a masové kolektivizaci s cílem dohonit a překonat ve výši makroekonomických ukazatelů stav ekonomiky USA a západní Evropy a zaručit soběstačnost sovětského národního hospodářství; důraz byl kladen na modernizaci těžkého průmyslu a zvýšené zbrojení; k rozvoji průmyslu bylo potřeba finančních prostředků, které nebylo možné získat zahraničními půjčkami, bylo potřeba si je opatřit na úkor rolníků z domácího spotřebitelského trhu (resp. kolektivizací a zestátněním půdy); devizy na nákup zahraniční techniky a zařízení se daly získat jen zvýšením exportu, především obilí.

Vladimír Iljič Lenin (vl. jm. Vladimír Iljič Uljanov)

–(1870–1924); narozen v Simbirsku (dn. Ulyanovsk); ruský a sovětský politik a vystudovaný právník; od 1900 pobýval v exilu v západní Evropě, žil střídavě v Německu, Belgii, Francii a Anglii; hlavní postava ruské revoluce v listopadu 1917; v 1918–1924 první předseda Rady lidových komisařů (premiér) sovětského Ruska; v 1922 založil Sovětský svaz; od 1923 se vzhledem ke zdravotnímu stavu prakticky neúčastní politického života; politický vůdce uskutečňující marxistické principy v praxi; po svržení cara Mikuláše II. sestavil bolševickou vládu a stal se hlavou státu; prosadil koncept válečného komunismu a nové ekonomické politiky, včetně poměrně úspěšné elektrifikace; do praxe zavedl teorii leninismu, jejímž výsledkem byl totalitární systém, jak o tom svědčí fyzická likvidace politické opozice i soukromého vlastnictví a masový teror; v posledních letech života odsuzoval soustředění moci ve Stalinových rukách, ale nebyl schopen tomu zabránit; Leninovo tělo bylo nabalzamováno a dodnes je vystavováno v moskevském mauzoleu.

